

Форкун І.В.,

к.т.н., доцент

Шматова І.О.,

магістр Хмельницького національного університету

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Розглянуто складові системи пенсійного забезпечення в Україні як елемента механізму соціального захисту громадян. Проаналізовано сучасні аспекти розвитку даної системи та здійснено аналітико-статистичне обґрунтування недоліків її функціонування. Виділена необхідність стимулювання більшого поширення недержавного пенсійного страхування з метою підвищення ефективності руху грошових коштів у системі соціального захисту та досягнення належного рівня пенсійного забезпечення.

The component systems of the pension providing are considered in Ukraine as element of mechanism of social defence of citizens. The modern aspects of development of this system are analysed and carried out analytical and statistical ground of lacks of its functioning. Selected necessity of stimulation of greater distribution of unstate pension insurance with the purpose of increase of efficiency of cash flow in the system of social defence and achievement of the proper level of the pension providing.

Актуальність теми. Оптимальним інститутом соціального захисту, в якому розумно поєднуються усі його принципи, є інститут страхування, який на сьогодні має стати одним з найважливіших механізмів регулювання й розвитку соціальних процесів, призначених не лише для компенсації витрат переходу до ринкової економіки, а й для її зміцнення, надання їй соціально-орієнтованого характеру.

Одним із найважливіших напрямів соціального страхування є пенсійне страхування, яке відіграє вагомий роль у підтримці непрацездатного населення. Однак система пенсійного забезпечення, яка нині функціонує, все ще далека від досконалості. Проблема реформування пенсійної системи є однією

з найгостріших на сьогодні в Україні. Питання вдосконалення пенсійної системи та розробки виваженої державної політики щодо пенсійного забезпечення не втрачають свою актуальність та потребують розробки наукових підходів до розв'язання цієї проблеми. Формування пенсійного страхування на базі пенсійного забезпечення потребує наукового обґрунтування, визначення теоретичних засад функціонування пенсійної системи за принципами страхування.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми соціального страхування, в тому числі й пенсійного, останнім часом активно досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як Бойко М.Д., Буряк В.Я., Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В., Мних М.В., Плиса В.Й., Синчук С.М., Юрій С.І. та ін. У своїх працях вони розкрили зарубіжний досвід функціонування системи пенсійного забезпечення, виявили проблеми реформування соціальних позабюджетних фондів в цілому та Пенсійного фонду зокрема, здійснили аналіз розвитку як державного, так і недержавного пенсійного страхування як одного з елементів цілісної системи соціального страхування. Однак в цілому питання пенсійного забезпечення потребує дедалі глибшого та досконалішого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У 2003 році Верховна Рада України прийняла Закон України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, який почав діяти з 1 січня 2004 року.

Відповідно до чинного законодавства за рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначаються пенсія за віком, пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) та пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Що стосується видаткової частини бюджету Пенсійного фонду, то його кошти використовуються на виплату пенсій, надання соціальних послуг, фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду, оплату послуг з виплати та доставки пенсій та формування резерву коштів Пенсійного фонду [1].

Слід зазначити, що згідно із Законом України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів. Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (солідарна система), що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів

Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених законодавством.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. На жаль, незважаючи та значну потенційну можливість даного виду пенсійного забезпечення покращити ситуацію з дефіцитом фінансових ресурсів Фонду пенсійного страхування, у нашій країні він характеризується дуже слабкими темпами розвитку, порівняно з іншими європейськими країнами [6].

Сутність другого рівня полягає в тому, що частина обов'язкових внесків до державної системи пенсійного страхування накопичуватиметься у єдиному Накопичувальному фонді і обліковуватиметься на накопичувальних пенсійних рахунках громадян. Зазначені гроші будуть власністю застрахованих осіб, а в разі їх смерті – успадковуватимуться. Ці кошти інвестуватимуться в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу і захисту від інфляції. На сьогодні проект Закону України "Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування" знаходиться в парламенті. Очікується, що після його запровадження у 2009 р. інвестиційний ресурс пенсійних грошей за рік становитиме 3,34 млрд грн., а за 5 років – 60 млрд.[5].

До речі, важливою передумовою старту другого рівня є й набуття позитивного досвіду з функціонування третього рівня, тобто недержавних пенсійних фондів (НПФ). Поки що українці дуже пасивно ставляться до своєї участі в недержавному пенсійному забезпеченні. Воно ще не стало вагомою складовою соціального чи компенсаційного пакета, що надається роботодавцем найманим працівникам поряд із іншими видами винагороди (відпочинком, преміями, пільговим лікуванням тощо). Проте на Заході недержавні пенсії перетворилися на доволі масовий додатковий вид соціальних гарантій. У розвинених країнах кошти НПФ відіграють важливу роль на ринку капіталів і є

чи не найпотужнішими інституційними інвесторами. У нас же нерозвиненість системи НПФ позбавляє вітчизняну економіку потужного фінансового ресурсу. Людей приваблює можливість самостійного формування своєї пенсії, гарантія стабільного матеріального стану в майбутньому, забезпечення надійного збереження коштів. Тим часом, серед основних стримуючих чинників працівники назвали недовіру до НПФ, відсутність коштів та належної інформації, побоювання втратити відкладені гроші, адже не секрет: в Україні можуть бути непередбачуваними і “правила гри”, і економічні умови. Відсутність у населення достатніх коштів для недержавних пенсій також є прикрою правдою [5].

Принципово важливим механізмом, запровадженим у солідарній системі пенсійного страхування, є розмежування джерел фінансування пенсій, призначених за різними пенсійними програмами. Завдяки цьому механізму пенсії, призначені за спеціальними правилами, відмінними від визначених Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, фінансуються з двох джерел:

- із солідарної системи (Пенсійним фондом) – у розмірі страхової пенсії;
- із Державного бюджету України – різниця між розміром пенсії, призначеної за спеціальною пенсійною програмою, та розміром страхової пенсії.

Солідарна пенсійна система практично не зазнає багатьох фінансово-економічних ризиків, до яких дуже чутлива накопичувальна пенсійна система. Таким чином, солідарна система є ключовим елементом системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, здатним забезпечити задоволення базових вимог щодо заміщення заробітку пенсією.

Проведена в Україні пенсійна реформа одночасно із встановленням нових умов пенсійного забезпечення громадян передбачила і перерахування пенсій нинішнім пенсіонерам, скасування максимального обмеження розміру пенсій і відновлення їх диференціації. Це забезпечило підвищення розмірів пенсій з першого дня запровадження нового Закону.

Тоді як пенсійні реформи інших країн були спрямовані на осіб, які набудуть права на пенсію за умов нових пенсійних законів, і передбачали встановлення жорсткіших умов пенсійного забезпечення – збільшення пенсійного віку та стажу для призначення пенсій, жодна пенсія в Україні після введення в дію Закону не зменшилася, було збережено також пенсійний вік [2, С.346-347].

Важливо підкреслити, що на даний момент в Україні погір-

шується демографічна ситуація, хоча вона і відповідає загальній тенденції старіння населення, характерній для розвинутих країн. У свою чергу, процес старіння населення негативно впливає на солідарну пенсійну систему – співвідношення працездатного та непрацездатного населення, що потребує збільшення відрахувань у Пенсійний фонд. Ця проблема ускладнюється ще й найбільш низьким рівнем пенсійного віку.

Так, відповідно до прогнозу демографічного розвитку України, здійсненого фахівцями ООН, до 2050 року очікується зростання чисельності населення пенсійного віку на фоні скорочення загальної чисельності жителів країни та населення працездатного віку (Таблиця 1).

Таблиця 1. Прогноз чисельності населення України, тис. осіб в середньому за рік

Роки	Всього	З них	
		працездатного віку	пенсійного віку
2001	48415,5	27984,7	11492,8
2005	47 447,8	28706,1	11 204,9
2010	46008,5	28091,9	11377,5
2015	44616,5	26570,7	11840,1
2020	43150,8	24905,7	12273,8
2025	41741,2	23716,9	12534,4
2030	40536,2	22566,3	12950,5
2035	39280,5	21066,1	13475,8
2040	38 526,3	19 533,0	14 328,0

Як бачимо, за прогнозом очікується істотне прискорення цього зростання у 2030-х роках, коли й щорічні темпи приросту співвідношення пенсіонерів та платників внесків сягатимуть 2%, і чисельність пенсіонерів, що отримують пенсії з Пенсійного фонду України, перевищить чисельність платників внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Саме тому, на нашу думку, всі рішення щодо збільшення пенсії чи зниження ставки внесків мають прийматися з урахуванням цього прогнозу і перевагу доцільно віддавати гнучким формам, наприклад, гнучкій індексації пенсії відповідно до темпу зростання реальної заробітної плати [3, С.40-42].

В цілому Закон України “Про загальнообов'язкове державне

пенсійне страхування” (2004р.) дав можливість значно поліпшити пенсійне забезпечення українських громадян. Нагадаємо, що до запровадження нового пенсійного Закону (до 01.01.04) 50 % пенсіонерів одержували пенсію у максимальному розмірі, який відповідав 150 грн. І різниця між максимальним розміром пенсії (150 грн.) та середнім розміром (134 грн.) становила лише 16 грн. Відповідно до нового пенсійного закону максимальний розмір пенсії не може перевищувати 12 мінімальних пенсій за віком (станом на 1.04.2007 року він становив 4920,72 грн.).

З врахуванням фінансових можливостей ПФУ та державного бюджету, поетапно здійснюється підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій пенсіонерів. Так, у 2006 році розпочато, а у 2007 році повністю забезпечено реалізацію змін до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту ” щодо визначення підвищення до пенсій ветеранам війни, виходячи із прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Таким чином більш ніж удвічі було збільшено розміри підвищень до пенсій: з 1 січня 2006 року – інвалідам війни, з 1 липня 2006р. – учасникам бойових дій і сім’ям загиблих, та більш ніж у чотири рази з 1 січня 2007р. – учасникам війни.

Із збільшенням прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, збільшується і розмір підвищень та надбавок до пенсій, які обчислюються, виходячи з розміру зазначеного прожиткового мінімуму. Так, якщо станом на 1 квітня 2003 року він становив 137,25 грн., то на 1 квітня 2006 року – 422,17 грн., а з 1 квітня 2007 року – 508,42 грн.

Суттєво поліпшилася і структура одержувачів пенсії за їх розмірами. Якщо до запровадження Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування ” пенсію у розмірі прожиткового мінімуму і нижче отримували 13,8 млн. осіб (або 96%), а вище прожиткового мінімуму лише 0,5 млн. осіб (або 3,7%), то станом на 1 січня 2007 року пенсію у розмірі, вищому за прожитковий мінімум для непрацездатних, отримують 11,5 млн. осіб, що становить 86% від чисельності пенсіонерів.

Як свідчить статистика, видатки на пенсійне забезпечення у 2007 році становили понад 95 млрд. грн. (в 2003 році видатки ПФУ склали 24,5 млрд. грн., в 2006 році вони зросли втричі і сягнули 70,2 млрд. грн.).

Що стосується безпосередньо пенсійних виплат, то середній розмір пенсії у 2007 році зріс на 17,6% порівняно з попереднім роком і становив 478,4 грн., тоді як загальна кількість пенсіонерів зменшилась на 100 тис. осіб (Таблиця 2) [6].

Таблиця 2.
Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів
за 2000-2007рр.

Роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах соціального захисту				Кількість пенсіонерів (млн.)
	всього	у тому числі:			
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
2000* ¹	68,9	69,3	82,3	52,0	14,5
2001* ¹	83,7	85,2	94,5	61,0	14,4
2002* ¹	122,5	127,1	129,7	85,5	14,4
2003* ¹	136,6	141,8	142,4	95,9	14,4
2004* ¹	182,2	194,2	170,9	120,2	14,3
2005* ²	316,2	323,8	305,2	262,9	14,1
2006* ²	406,8	417,7	393,2	302,8	14,0
2007* ²	478,4	497,0	435,8	339,3	13,9

*1 – з урахуванням цільової грошової допомоги та індексації

*2 – з урахуванням цільової грошової допомоги, індексації, державної адресної допомоги до пенсії (дотації), а також надбавки за особливі заслуги перед Україною

Зауважимо, що з 01.01.2008 року набули чинності позитивні, на нашу думку, зміни до:

– Закону України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною в частині встановлення пенсії за особливі заслуги матерям, які народили 5 дітей і більше дітей і виховали їх до шестирічного віку, у розмірі 35-40 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (до 01.01.2008 року зазначеній категорії осіб пенсія за особливі заслуги встановлювалася у розмірі від 20 до 25 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Тобто, прийняті зміни дали можливість збільшити надбавку до пенсії багатодітним матерям більш ніж у 1,8 рази);

– Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб ” в частині встановлення мінімальної пенсії інвалідам строкової служби у відсотках до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (до 01.01.2008 року мінімальний розмір пенсії

цій категорії осіб визначався законами України про Державний бюджет України на 2006 та 2007 роки. Тобто, з прийнятими змінами, мінімальна пенсія у зазначених розмірах встановлена як постійно чинна норма);

– Закону України “Про соціальний захист дітей війни ” в частині встановлення дітям війни підвищення до пенсії або довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачуються замість пенсії, у розмірі 10 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (до 01.01.2008 року це підвищення виплачувалося лише тим дітям війни, які були визнані інвалідами, у розмірі 50 % підвищення, яке виплачувалося учасникам війни. Тобто, прийняті зміни дали можливість, по-перше, виплачувати підвищення всім дітям війни, по-друге, збільшити у 2 рази його розмір) та ін [7].

Поряд із значними здобутками у нормативно-правовому аспекті на сьогодні все ще залишаються значні прогалини у функціонуванні пенсійної системи. Серед них постає важливе питання – чи захищена сьогодні пенсія від інфляції? Згідно з фактом – ні, адже відповідно до закону про індексацію грошових доходів, індексується тільки частина пенсії в межах прожиткового мінімуму. Тобто на зростання інфляції слід збільшувати повний розмір пенсії [4, С.12].

Крім того, не може бути нефіксованим, як нині, відсоток збільшення пенсії у зв'язку із зростанням середньої заробітної плати. Замість “не менше 20%” треба конкретно і надовго вибрати – 30, 40 чи 50. На нашу думку, це надійно захистить пенсійну систему від впливів різноманітних виборів та перевиборів, які досить часто відбуваються в Україні.

На думку фахівців, якби озвучені правила було запроваджено в 2008 році, отримали б невелике збільшення коефіцієнта заміщення, але в межах 40%. Додаткові видатки на фінансування пенсій становили б близько 1% ВВП – замість нинішніх майже трьох. І, звичайно, жодного дефіциту пенсійної системи.

Зате в 2009 році, замість нівелювання пенсій (зниження коефіцієнта заміщення із майже 45 до 41%, тобто майже до рівня 2007 року), прогнозується більш позитивний сценарій. І в 2010 році, і в більш віддаленій перспективі ситуація буде кращою. Коефіцієнт заміщення зменшується дуже плавно, що дає змогу впроваджувати другий накопичувальний рівень у 2009 чи 2010 році.

Окрім того, неодноразово порушувалося питання пенсійного віку, зокрема жінок. Так, сьогодні тривалість життя жінок в Україні – і при народженні, і при виході на пенсію – в принципі

незначно відхиляється від аналогічних показників для розвинених європейських країн. Але при цьому мінімальний трудовий стаж, необхідний для отримання пенсії, і пенсійний вік українських жінок на п'ять років менші, ніж у чоловіків. Наша пенсійна система навмисне ставить жінок в ситуацію, коли вони отримують меншу пенсію. Отже, збудовано деяку систему дискримінації.

Таким чином, слід зауважити, те, що відбувалося впродовж останніх трьох років із пенсійною системою, свідчить, що Україна не готова до другого накопичувального рівня. Не можна ризикувати такими речами, бо є ризик дискредитувати всю систему пенсійного забезпечення, що викликає нагальну потребу у прийнятті відповідних рішень.

Висновки. Серед основних кроків удосконалення руху грошових потоків у системі пенсійного забезпечення виділимо такі:

- забезпечення прозорості діяльності Пенсійного фонду; зменшення не виправданого розриву в розмірах пенсій, призначених на загальних підставах та за спеціальними законами;

- зміна розміру пені при порушенні строків внесків пенсійного страхування – це призведе, на нашу думку, до рівноцінної упорядкованості в економічному механізмі системи соціального страхування загалом та механізмі економічної відповідальності соціального страхування зокрема;

- доцільно було б зменшити кількість привілейованих пенсіонерів, котрі отримують непропорційно великі, порівняно зі сплаченими внесками, пенсії – вважаємо, що це сприятиме зниженню сукупного розміру внесків на соціальне страхування, а відтак – раціональнішому перерозподілу національного доходу та соціальних видатків в Україні;

- поширення досвіду утворення недержавних пенсійних фондів на підприємство, оскільки за рахунок цього зменшиться фінансовий тиск на державний бюджет країни в частині видатків на соціальне забезпечення і збільшаться реальні інвестиції в економіку країни в цілому;

- інвестування коштів недержавного пенсійного фонду шляхом використання системи іпотечних цінних паперів є перспективним напрямом, оскільки держава зацікавлена в довгостроковому іпотечному кредитуванні житла, а кошти недержавних пенсійних фондів можуть бути одним із засобів інвестування таких програм;

- забезпечення ефективного впровадження системи пруденційного регулювання відповідно до існуючої в Європей-

ському Союзі з метою захисту фінансової надійності страхових соціальних фондів зокрема та захисту вітчизняного страхового ринку.

Вважаємо, що зазначені пропозиції щодо вдосконалення економічного механізму пенсійного забезпечення України стануть у нагоді при опрацюванні напрямів підвищення ефективності соціальної політики держави.

Література

1. Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р. № 1058-IV // <http://mlsp.kmu.gov.ua>
2. Деркач Т.О. Загальнообов’язкове державне пенсійне страхування – складова системи обов’язкового соціального страхування // Держава та регіони. – Запоріжжя. – 2006. – №5. – С. 344-348.
3. Мних М.В. Страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення // Фінанси України. – К. – 2007. – №6. – С. 39-45.
4. Яценко Н. На ручному управлінні у політиків // Дзеркало тижня. – 2008. – № 1 (680). – С. 12.
5. Андрусенко Н. Недержавне пенсійне забезпечення: чому українці не хочуть бути багатими на старості літ? // <http://pension.ukrinform.com/laws.htm>
6. Триває реформування пенсійної системи // <http://mlsp.kmu.gov.ua>
7. Інформаційний матеріал про соціальний захист громадян у 2008 році // <http://mlsp.kmu.gov.ua>